

Mästaren och marknaden

1800-talets privata språkundervisning i Stockholm

Peter Bernhardsson¹

Abstract: Historical research on language teaching and learning tends to focus on schools, at least for the period after the early 19th century when modern languages were introduced as school subjects. Thus, the substantial portion of teaching that has always taken place outside of such institutions is neglected. This article deals with the market for private language teaching and tutoring in Stockholm 1820-1880, drawing on digitalised historical sources. Through tax registers a group of about 200 private language teachers, or "language masters," are identified. These private language teachers emerge as a heterogeneous group, often with previous and future careers in other trades such as commerce or the stage. Not surprisingly, many were immigrants. Based on newspaper ads for language lessons, it is suggested that this diversity among teachers catered to different needs among the market's consumers, that is, the students. While some learners wanted the "near-native" pronunciation offered by immigrant teachers, others, for instance those seeking a more practical knowledge as preparation for their own careers, could benefit from the tutoring of retired merchants.

Keywords: Private language teaching, language master, language teacher, educational market

Sätten att lära sig språk är många och språkligt kapital förvärvas i en kombination av olika sammanhang. Familjen och utbildningssystemet är uppenbara exempel. När det gäller främmande språk är det tydligt att de investeringar som görs i privat utbildning, utanför såväl de offentliga utbildningsinstitutionernas lektioner som familjens informella samtal, är betydande, inte minst ekonomiskt. Denna marknad för utbildning är även sociologiskt intressant, då den knappast används av eller ens är tillgänglig i samma utsträckning för alla grupper i samhället. Trots detta är denna marknad för språkundervisning relativt utforskad. Hur ser den ut och hur används den? Vilka är dess huvudsakliga aktörer? I vilken relation står den till utbildningssystem och elever?

---

¹ Korrespondens: peter.bernhardsson@edu.uu.se.

Den privata språkundervisningens marknad är ingen nyhet. De frågor som kan ställas om den nutida språkundervisningen, kan även riktas mot tidigare seklers.

I följande artikel studeras språkundervisningens marknad i 1800-talets Stockholm. Samtidigt utforskas här de metodologiska möjligheter som har uppstått genom digitaliseringen av historiskt källmaterial. Sådan digitalisering av äldre material är en allt viktigare verksamhet för bibliotek och arkiv. Mängden historiskt källmaterial som digitaliserats och gjorts tillgängligt och sökbar via internet har vuxit lavinartat. I den nya svenska kulturpolitik som formulerats i propositionen *Tid för kultur* lyfts också digitaliseringen av kulturarvet fram som ett särskilt prioriterat uppdrag för arkiv, bibliotek och museer.² Förutsättningarna för denna utveckling är naturligtvis nya tekniska möjligheter och en önskan om att samtidigt bevara och göra materialet tillgängligt.

För historiker och andra forskare har den växande mängden digitaliserat källmaterial inneburit nya möjligheter för empirisk forskning. Uppenbart är att det digitala materialets tillgänglighet har underlättat det traditionella arbetet och gjort forskaren mindre beroende av fysiska arkiv, deras öppettider och så vidare. Men dessutom, och det är kanske en viktigare förändring, har de digitala arkiven möjliggjort nya typer av undersökningar och i en helt annan skala än någonsin tidigare. I *Digging Into Data Challenge*, ett samarbete mellan fyra forskningsfinansiärer i den engelskspråkiga världen, uppmärksammades nyligen den potential för ny forskning som finns i det digitala materialet. Ett exempel taget från de utvalda och finansierade projekten illustrerar de nya möjligheterna: *Digging Into the Enlightenment: Mapping the Republic of Letters* syftar till att kartlägga upplysningens värld och spridning genom analyser av inte mindre än 53 000 digitaliserade och OCR-tolkade brev från perioden.³ Utan de tekniska hjälpmedlen hade en undersökning av denna typ och enorma storlek knappast varit realistisk. Även om den undersökning som ska presenteras här inte kan mäta sig med *Mapping the Republic of Letters* vare sig i fråga om ambition eller i omfattning, är den ändå ett exempel på hur historiska undersökningar blivit möjliga genom digitalisering och indexering av källmaterial.

Språkundervisning i historien och i forskningen

Före 1800-talet saknades undervisning i moderna, levande språk i de offentliga svenska skolorna, åtminstone officiellt. Den språkundervisning som erbjöds i skolorna var kyrkans språk latin, grekiska och hebreiska. Att lära sig till exempel tyska eller franska var istället en privat angelägenhet och dessa språk sågs snarare som färdigheter än kunskaper. Ökande handel, nya ekonomiska centra och att latinet utmanades som *lingua franca* och kulturens språk innebar ett växande intresse och behov att lära sig levande språk. För många var självstudier genom översättning vägen till det främmande språket. Metoden hade möjligen sina brister, men kunde ändå ge en *tillräcklig* kompetens, det vill säga förmåga att läsa utländska skrifter. Det främmande

² Kulturdepartementet, *Tid för kultur. Prop. 2009/10:3* (Stockholm: Regeringen, 2009).

³ Pelle Snickars, "Digital gruvarbete i skannade arkiv kan ge guldfynd", *Svenska Dagbladet*, 18 mars 2010.

språket kunde även tjäna som uttryck för en social ställning, exempelvis franskan under 1700-talet. Under framförallt 1700-talet verkar också allt fler offentliga skolor ha erbjudit halvofficiell språkundervisning utan stöd i skolordningen. Mellan självstudier och skolundervisning fanns den privata undervisningen med en språklärare, eller *språkmästare* som var den samtida benämningen, i ett spektrum från privata skolor till enskild undervisning i hemmet ("privatissime").⁴ Den privata språkundervisningen framstår som en diffus verksamhet, med oklara gränser mellan privat och offentligt, mellan undervisning och uppfostran.

Som en del av den offentliga skolans omdaning under loppet av 1800-talet infördes även moderna språk som skolämnen. Ett argument för språken var att man med dessa kunde attrahera de samhällsgrupper som annars sökte privat undervisning till en skola som skulle förena hela samhället. I Sverige fanns tyska, franska och engelska på schemat från och med 1807 års skolordning. Utvecklingen i skolans språkundervisning under 1800-talet kan sedan översiktligt beskrivas som att de levande språken fick en allt starkare ställning medan de klassiska språken trängdes tillbaka.

I svensk forskning om språkundervisningens historia har skolämnets historia tenderat att hamna i centrum.⁵ Något tillspetsat beskrivs ett före och ett efter 1807 (eller vilken tidpunkt man räknar som skolämnets födelse). Exempelvis beskriver Ingar Bratt engelskundervisningen före 1850 som "den institutionaliserade engelskundervisningens förhistoria".⁶ En bild av två åtskilda perioder i språkundervisningen frammanas: en äldre privat och en senare, institutionaliserad och ofta offentlig. En sådan uppdelning bortser dock från det faktum att utbildningsinstitutioner redan före 1807 (eller 1850) undervisade i moderna språk och att den privata språkundervisningen knappast försvann med skolämnets födelse.

Att skolans språkundervisning rönt större uppmärksamhet i forskningen än den privata är dock förståeligt. Medan den institutionaliserade undervisningen har producerat en mängd historiskt källmaterial har den mer diffusa privatundervisningen inte genererat källor i form av debatter, läroplaner, lärarhandledningar eller betygskataloger. Material från utbildningsinstitutioner har i relativt hög grad bevarats i olika typer av arkiv, medan källmaterialet om den privata undervisningen är mer sparsamt och endast slumpvis bevarat. På grund av det knappa och disparata materialet har en systematisk helhetsbild varit svår att uppnå, trots stora arbetsinsatser. Forskningen om språkundervisning i historien har därför ofta baserats på spridda belägg snarare än någon totalbild. Det kanske mest ambitiösa projektet att sammanställa olika uppgifter

⁴ Elisabet Hammar, *Franskundervisningen i Sverige fram till 1807: undervisningssituationer och lärare* (Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria, 1981).

⁵ Sven O. Henriksson, *Tyskundervisningen i Sverige: Historisk studie med särskild hänsyn till metodiska synpunkter på undervisningen i främmande språk* (Stockholm: Stockholms universitet, 1960). Elisabet Hammar, *Franskundervisningen i Sverige fram till 1807: undervisningssituationer och lärare* (Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria, 1981). Ingar Bratt, *Engelskundervisningens framväxt i Sverige: tiden före 1850* (Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria, 1977). Ingar Bratt, *Engelskundervisningens villkor i Sverige 1850-1905* (Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria, 1984).

⁶ Ingar Bratt, *Engelskundervisningens framväxt i Sverige: tiden före 1850* (Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria, 1977), 11.

om undervisning i moderna språk bedrevs av Konrad Schröder vid Universität Augsburg. I *Linguarum Recentium Annales* sammanställde han flera tusen belägg för språkundervisning inom tysksprakigt område fram till ar 1800.⁷ Med sitt *Biographisches und bibliographisches Lexikon der Fremdsprachenlehrer des deutschsprachigen Raumes* publicerade han ett biografiskt uppslagsverk i sex band som upptar nästan 4000 språklärare.⁸

Med hänsyn till den forskning som finns om privat språkundervisning framstår det alltså som en metodologisk utmaning att identifiera dessa lärare och att genom någon sorts systematisk undersökning närma sig en övergripande bild av den privata språkundervisningen. Givet att den privata undervisningen redan i samtiden förknippades med särskilda samhällsgrupper (se ovan) kan man misstänka att forskningen, när den blundar för den privata undervisningen, forbigat en utbildning som skiljde sig från skolans, kanske vad gäller såväl elever, mål som metoder. Nedan ska jag med hjälp av två typer av digitaliserade historiska källmaterial skissera en översiktlig bild av privatundervisningen under 1800-talet. I detta sammanhang väljer jag att begränsa undersökningen till dessa material, väl medveten om att ytterligare källor troligen skulle ge en mer fullständig och detaljerad bild. Att uppmärksamheten riktas mot 1800-talet motiveras av att forskningen annars koncentrerat sig på skolornas språkundervisning under denna period.

Språkmästare i det digitala materialet

Stockholms stadsarkiv ar en av de arkivinstitutioner som bedriver ett intensivt digitaliseringsarbete. Bland de källor som digitaliserats och försetts med sökbara register finns *mantalslängder* och *mantalsuppgifter* för större delen av 1800-talet. Mantalsuppgifter var en för-teckning över hushållets medlemmar som varje år skulle lämnas in till myndigheterna av hushållsföreståndaren. Uppgifterna sammanställdes i en mantalslängd, vilken alltså är en för-teckning över stadens befolkning. Längden utgjorde sedan underlag för mantalspenningen, en skatt som betalades för varje medlem i hushållet (*Om mantalsuppgifter och mantalslängder*).⁹ De register som nu är tillgängliga via stadsarkivets hemsida (www.ssa.stockholm.se) omfattar bevarade mantalsuppgifter och mantalslängder 1800-1883. För flera ar finns också de registrerade originalen skannade. För att ge en uppfattning om materialets omfattning kan nämnas att för ett enda av dessa ar (1870) upptar registret drygt 70 000 poster (namn, titel, hänvisning till originaluppgift).

⁷ Konrad Schröder, *Linguarum Recentium Annales: Der Unterricht in den modernen europäischen Sprachen im deutschsprachigen Raum*. (Augsburg: Augsburgische I- & I-Schriften, 1980-85).

⁸ Konrad Schröder, *Biographisches und bibliographisches Lexikon der Fremdsprachenlehrer des deutschsprachigen Raumes: Spätmittelalter bis 1800* (Augsburg: Augsburgische I- & I-Schriften, 1987-99).

⁹ Stockholms stadsarkiv, "Om mantalsuppgifter och mantalslängder", last 20 januari 2011. <http://www.ssa.stockholm.se/sv/Anvand-arkiven/Sokvagar/Register-till-mantalsbocker/Om-mantalskrivningen/>

Mantalsuppgifterna har tidigare använts av forskare för kollektivbiografiska undersökningar, till exempel i Ragnar Grips studie av grafiska arbetare.¹⁰ Han definierar där sin undersökningskohort som de arbetare som nämns i 1880 års mantalsuppgifter. Undersökningen är möjligen ett bra exempel på vad som är realistiskt för en enskild forskare att åstadkomma utan tillgång till register. Att ensam försöka sig på en genomgång av allt material under hela perioden vore att leta efter eventuella nålar i en mycket stor höstack. Här erbjuder den nya tekniken möjligheter att enkelt vaska fram individer inom en viss bransch eftersom materialet är sökbart via titel/yrke.

För den här undersökningen har jag gjort två sorters sökningar i registret. Först har jag sökt alla individer med begreppet "språk" i titeln/yrket, vilket genererat en population av språkmästare, lärarinnor i franska språket med mera. Därefter blir det möjligt att följa de intressanta individerna över tid genom att söka på namn. Resultatet av registersökningarna blir en karta över de individer som befolkade språkundervisningen och avslöjar förändringar under perioden. På detta sätt uppnås en helhetsbild som tidigare inte varit möjlig. Resultatet kan ses som ett embryo till en prosopografisk undersökning.¹¹

Med denna metod kan drygt 200 språkmästare och språklärarinnor identifieras i Stockholm under perioden 1820-1883.¹² Det finns alltså inget som tyder på att privat språkundervisning försvunnit under 1800-talet. Antalet lärare är dock inte jämnt fördelat över perioden och visar också stora variationer mellan varandra närliggande år. I början rör det sig om knappt tio individer per år, vilket sedan ökar till strax under trettio per år vid seklets mitt. Efter en viss nergång ligger antalet någorlunda stadigt kring tjugo per år efter 1860, möjligen med en viss ökande tendens i slutet av perioden. Denna ökning beror nästan helt på de kvinnliga språklärarna som uppträder i materialet ungefär samtidigt som antalet manliga lärare minskar. Vid periodens slut finns heller ingen större skillnad i gruppernas storlek. Trenden med allt färre lärare och fler lärarinnor har paralleller som uppmärksammats inom annan forskning. Så konstaterade Magnus von Platen att antalet informatorer (d v s manliga privatlärare) sjönk under 1800-talets senare hälft, medan antalet guvernanter (d v s kvinnliga privatlärare) samtidigt växte.¹³ Antalet redovisade språklärare/lärarinnor i mantalsuppgifterna framgår av figur 1 nedan.

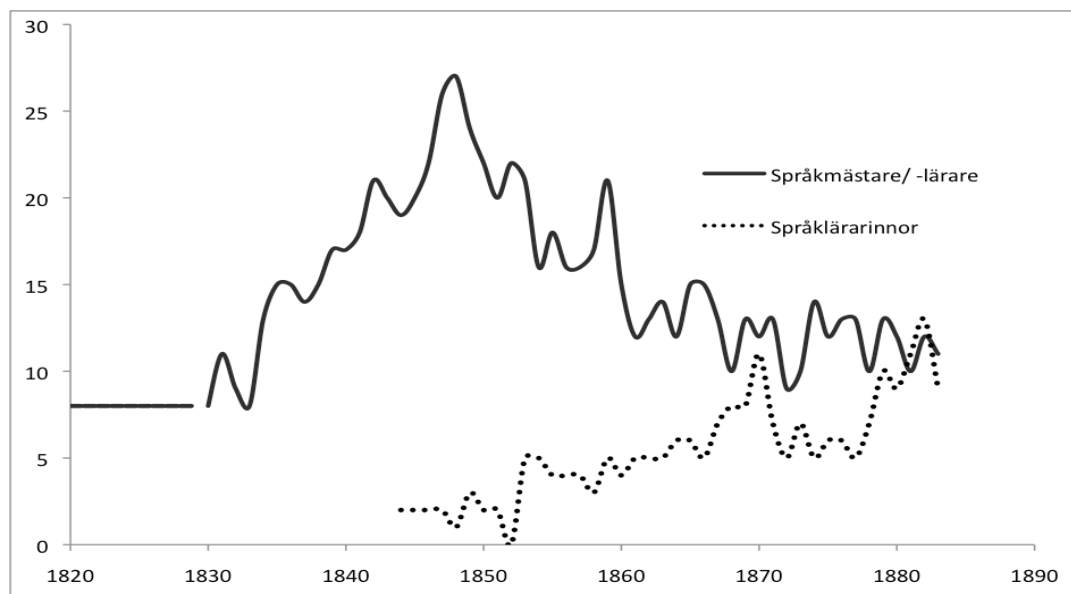
¹⁰ Ragnar Grip, *Konstförvanter och bokbindare i Stockholm 1850-1914: studier av härkomst och social rörlighet hos arbetare inom boktrycker- och bokbindaryrkena: en kollektivbiografi* (Stockholm: LiberFörlag/Allmänna Förlaget, 1981).

¹¹ Undersökningen begränsas genom registrets kategorier: namn, titel, hänvisning till originaluppgiften. För fyra år (1835, 1845, 1860 och 1870) finns originalen inskannade. Undersökningen kan då utökas med andra kategorier: ålder, familj, adress, födelseort eller nationalitet. Enstaka uppgifter kan dessutom innehålla anteckningar om t ex inkomster och övriga verksamheter. En kontroll av samtliga original skulle säkerligen ge ytterligare detaljer om lärarna och deras verksamhet.

¹² 1821-29 är materialet inte sökbart på yrke/titel, varför lärare verksamma dessa år faller bort.

¹³ Magnus von Platen, "Informatorn", i Elisabet Hammar et al. (red.), *Utbildningshistoria 1994* (Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria, 1994), 38.

Figur 1. Antal identifierade språkmästare/-lärare respektive språklärlarinnor 1820-1883.

Anm. För 1820 och 1830 redovisas samma antal språkmästare/-lärare (8). För mellanliggande år saknas fullständiga uppgifter.

De lärare som upptas i figur 1 har kallat sig antingen språkmästare eller språklärare. Språkmästare är den vanligaste titeln under 1820- och 1830-talet, men blir ovanlig från 1840-talet. Orsakerna bakom denna förändring är oklara, men det finns en intressant parallell i hur beteckningen "skolmästare" under 1800-talet trängs tillbaka till förmån för "skollärare".¹⁴ Enligt Svenska akademins ordbok användes också det pejorativa begreppet "språkmästeri" från omkring 1840. Språkmästarinna förekommer i betydelsen "språkmästarhustru" och språklärlarinnorna uppträder samtidigt som språklärlarna ersatt språkmästarna. Varken benämningen språklärlare eller språkmästare verkar ha brukats av de offentliga läroverkens lärare, vilka istället använde titeln lektor i sina mantalsuppgifter.

Av det skannade materialet framgår även språklärlarnas bakgrund med avseende på födelseort eller utländska medborgarskap. Registret tillåter inte någon total undersökning av andelen utlänningar bland de identifierade eftersom endast fyra årgångar är tillgängliga som skannade original. En uppskattning baserad på dessa fyra år och efternamnen är att omkring hälften av lärarna var invandrade från främst Frankrike och tyskspråkiga områden. Endast en handfull individer är invandrade engelsmän. Proportionerna mellan infödda och invandrade tycks heller inte ha förändrats över tid.

För de invandrade lärarna var språkundervisningen inte alltid skälet till invandringen. Faktum är att lärarverksamheten, både för infödda och invandrade, oftast var

¹⁴ Donald Broady, "Skolmästarkonst och vetenskap", *Artes* 1 (1999): 80-85.

en mer eller mindre tillfällig sysselsättning. Endast för ett fåtal individer framstår språkundervisningen som en huvudsaklig karriär, som i ett par fall uppehålls under nästan 40 år. De allra flesta kallar sig språklärare under betydligt kortare perioder och det är inte alls ovanligt med språklärare som dyker upp ett enstaka år för att sedan försvinna. Detta gäller för omkring en tredjedel av de identifierade lärarna. Med hjälp av det digitala registret blir det möjligt att följa karriärer inom andra områden och placera språkundervisningen som en del i de enskilda livsbanorna. Flera språklärare hade till exempel tidigare varit bokhållare och en del gick senare vidare till att bli grosshandlare. Det finns även exempel på det motsatta, att före detta grosshandlare blev språklärare för att därefter lämna landet. Ytterligare ett exempel på en nedåtgående karriär är den invandrade kemisten Martin Jones, som blev språklärare för att sedan intas på Danvikens hospital.

Inom den heterogena samlingen språkmästare/-lärare framträder ändå vissa grupper av individer som förenas av olika egenskaper, exempelvis sin verksamhet på andra områden än språkundervisningen. En sådan grupp är de jag vill kalla *professionella* språklärare vilka kännetecknas av sin långa verksamhetstid och av att de sällan kan knytas till karriärer utanför språkundervisningen. Som nämnts ovan är gruppen relativt liten och den rymmer både utlänningar och infödda. Det är ofta dessa lärare som tidvis engageras vid särskilda privata skolor som till exempel Hillska skolan i Barnängen. Går man till andra källor ser man att det ofta är lärare i denna grupp som skrivit läroböcker i moderna språk. Ett exempel på dessa professionella språklärare är Carl Martin Spanier som vid sin död 1860 drivit sin skola i minst 30 år. Hans verksamhet ansågs så betydelsefull att änkan gavs en statlig pension trots att mannen inte varit offentligt anställd.

En betydligt större grupp är de lärare som på olika sätt kan räknas till *handeln*. Hit räknar jag alla som före eller efter sin språkläroperiod varit verksamma som bokhållare, agenter eller handelsmän av olika slag. Sett till antalet individer är denna grupp den viktigaste. Detta pekar på språkundervisningens koppling till handelsutbildningen. En språklärare ur denna grupp är Otto Emanuel Leffler vilken hade börjat som handelsbokhållare, därefter blivit språklärare och senare avancerade till handelsresande, grosshandlare och stadsmäklare.

En tredje grupp språklärare är de som på olika sätt hörde till *kulturens* område. Det rörde sig om skådespelare, musiker och sångare. Även denna grupp består av både svenskar och invandrade. Den före detta skådespelaren Olof Niklas Tillgren är ett exempel, för övrigt en av de få som bevisligen undervisat i italienska. Förutom dessa tre beskrivna grupper kan man även nämna ett antal före detta militärer, såväl svenskar som invandrade.

De kvinnliga språklärarinnorna skiljer sig från de manliga lärarna på flera sätt. De nämns i materialet från mitten av 1840-talet. Det går inte att kategorisera grupper av språklärarinnor på samma sätt som bland männen, eftersom titlar som "mamsell" inte går att knyta till specifika verksamheter utanför undervisningen. Det kan heller inte uteslutas att en sådan mamsell också sysslade med undervisning. Endast ett fall av

”professionell” språklärarinna har hittats, d v s en som likt lärarna ovan använt titeln under en längre tid. Språklärarinnorna är alltid ogifta, ibland änkor eller frånskilda.

I några fall är språklärarinnorna döttrar till manliga språklärare. Den frånskilda Rose Marie Lagerwall var till exempel dotter till språkmästaren Louis Jouvin. Materialet avslöjar även kopplingar mellan manliga lärare som de tillhöriga familjen Paban, i vilken flera medlemmar var verksamma som lärare. Möjligen är det exempel på vad Konrad Schröder menar med lärare vars familjeförhållanden ”bevisligen påverkat deras yrkesmässiga livsbana” (min översättning).¹⁵

Språkundervisningens marknad i digitalt material

Även om registret gjort det möjligt att identifiera en relativt stor grupp privata språklärare och avslöjat en del om gruppens sammansättning, säger det inte mycket om deras verksamhet, språkundervisningen. Vilka språk förekom? Hur skedde undervisningen? Vilka var eleverna? Ett steg närmare svaret på sådana frågor finns i ett annat digitaliserat material, historiska dagstidningar. Dessa har numera skannats, tolkats och gjorts sökbara genom nationalbiblioteken (en internationell sammanställning över digitaliserade dagstidningar finns på internet via icon.crl.edu/digitization.htm). Digitaliseringen innebär egentligen ingen kvalitativ förändring av historikerns arbete: resultatet är detsamma som vid en traditionell genomläsning av materialet. Men liksom materialet ovan innebär digitaliseringen av dagstidningarna att möjligheterna att använda en större korpus drastiskt förbättrats.

Åtminstone under 1800-talets första hälft var annonser om språkundervisning inte ovanliga i dagstidningarna. Annonserna bestod av allt från korta meddelanden till utförliga beskrivningar av såväl läraren som undervisningen. Dessa texter vittnar om språkundervisning som en marknad i mycket konkret betydelse, en marknad där reklam eller annonser av denna typ troligen spelat en viktig roll. Ett exempel på en utförligare annons är följande av Johan Peter Müller, införd i *Post- och inrikes tidningar* den 24 april 1839:

Undertecknad, (infödd Tysk) meddelar grundlig undervisning i Tyska språket, samt i Tysk handstil och Tysk brefstil; likaledes författas Tyska bref så väl som andra Tyska dokumenter, samt öfversättas från Svenska, Norska, Danska, Holländska, Engelska och Franska språken till det Tyska.

Den privata undervisningen gifves dagligen så väl åt Fruntimmer som åt Herrar, äldre och yngre, från bittida kl. 5 om morgonen till sent om aftonen; likaledes meddelas undervisning i Skolor och Pensioner samt åt blifvande Språkmästare och Gouvernanter. Talöfningar för Herrskaper, som resa till Tyskland, lemnas äfven, och förbinder jag mig att med lätthet och inom ovanligt kort tid, lära språkets talande, så att man icke behöfver tolk. Priserna äro: 1:16 sk. B:ko timvis, 24 sk. B:ko för 2 timmar i veckan och 40 sk. B:ko för 4 timmar, utan något godtgöranden för den tid, som Eleverna försumma. Mindre bemedlade undervisas emot en modererad afgift och, efter omständigheterna, gratis. Soiréerna, hvilkas hufvudföremål är Tysk konversation och deklamation, hållas från kl. 4 till 7 e.m. så väl hos Eleverna sjelfva, som hemma hos mig uti Huset N:o 3 vid Clara Östra Kyrkogata, 2 tr. upp. Johann Peter Müller.

¹⁵ Konrad Schröder, *Biographisches und bibliographisches Lexikon der Fremdsprachenlehrer des deutschsprachigen Raumes: Spätmittelalter bis 1800. Bd .* (Augsburg: Augsburgsburger I- & I-Schriften, 1987), XXI.

Müllers reklam är ovanlig genom sin utförlighet, men den bild av språkundervisningen som ges i texten verkar typisk för dessa annonser. Ett sådant typiskt drag är inledningen om tyska brev och dokumenter. I andra texter är språkundervisningens koppling till praktiska och ekonomiska behov inom handeln än mer explicit. Även bland de språklärare som identifierades ovan märks den oklara gränsdragningen mellan språk- och handelsundervisning. Simon Edvard Heymansson beskrev sin undervisning som "bokhålleri och skrifkonst, samt i Tyska, Franska och Engelska språken. Inkomsten häraf är för närvarande obestämd" (Mantalsuppgift 1835). Beskrivningen gäller troligen för flera av lärarna. Detta nära band mellan handel och språk förklarar också varför så många språklärare även själva hade en karriär inom handeln. Müller, som tidigare hade varit grosshandlare i Norge, var en av dem.

I annonsens andra stycke nämns en annan språklig kompetens, den muntliga färdigheten. Skillnaden handlar inte bara om mål och metod i undervisningen, utan rymmer även en social skillnad. Den tyska handelskorrespondensen och den tyska konversationen riktar sig uppenbarligen till olika grupper av elever. "Talöfningar" var mindre viktiga för blivande bokhållare men desto viktigare för de som själva reste till kontinenten. Den sociala skillnaden signaleras genom ordet "herrskafer". Även sättet att lära språket genom soaréer påminner om en borgerlig salongskultur.

Efterfrågan på muntlig språkfärdighet möjliggjorde för personer som Müller att omsätta sitt modersmål på en undervisningsmarknad. Müller tillhörde skaran av invandrade språklärare som erbjöd undervisning i sitt modersmål och liksom många av sina kollegor framhöll han detta faktum i annonsens första mening. Att vara infödd talare av språket beskrivs som en fördel hos läraren, kanske särskilt då undervisningen betonade den muntliga kompetensen. En lärare som själv inte var infödd talare kunde istället åberopa långa vistelser i utlandet, och, som till exempel i en annons i *Journalen* 5 juni 1827, att man lärt "det modernare sättet" att tala franska. Det talade språket skulle vara både autentiskt och aktuellt.

Konsumenterna på denna marknad är osynliga i materialet och kan bara anas i utbudets formuleringar. Att det handlar om blivande handelsmän eller lärare och herrskap framgår av exemplet ovan. Privat språkundervisning berörde knappast samhällets olycksbarn, ens med "modererad afgift". I *Journalen* den 16 mars 1827 erbjöd en anonym språklärare undervisning för "bättre mans barn", vilket troligen var en korrekt beskrivning av marknadens konsumenter. Att eleverna var av båda könen bevisas exempelvis av Müllers annons. Möjligen ansågs undervisning av kvinnliga lärare som mer lämplig för kvinnliga elever. I en annons i *Journalen* 6 mars 1826 beskriver exempelvis en herr Duclot först sin egen franskundervisning och tillägger att hans hustru på samma sätt undervisar "unga personer af sitt kön".

Privat språkundervisning – kapital och funktion

På den privata språkundervisningens marknad tycks formella meriter hos lärarna ha varit av mindre vikt. Studier och examina från utbildningssystemet är åtminstone ingen merit som framhålls i reklamen. Istället var det ett förkroppsligat språkligt ka-

pital – modersmål eller andraspråk – som möjliggjorde lärarnas inträde och verksamhet på marknaden. Det språkliga kapitalet är också det enda som förenar den annars så heterogena gruppen språklärare. Förutom detta rent språkliga kunde erfarenheter av främmandespråkliga verksamheter inom handel eller kultur fungera som tillgångar. För individer med dessa tillgångar var privat undervisning i språk ofta en möjlighet till försörjning.

Men på den privata språkundervisningens marknad fanns även konsumenter som var där för att förvärva ett språkligt kapital. Sammantaget visar materialet, främst annonserna, vilka språkkunskaper som eftersträvades på språkundervisningens marknad och, i förlängningen, den språkliga marknaden. De viktigaste språkens – tyska, franska och engelska – ställning ter sig relativt konstant. Engelskan stärkte möjligen sin ställning något, men var närvarande redan under periodens början. Andra språk som spanska, italienska, portugisiska med flera förekom, men var betydligt ovanligare. I den språkundervisning som riktades mot handelns behov var tyskan och engelskan de mer framträdande medan franskan hade en särskilt stark ställning bland kvinnliga elever.

Den privata språkundervisningens funktion och dess relation till den institutionella språkundervisningen är inte enkel. Förmågan att skraddarsy för olika behov, vilket skiljer sig från utbildningssystemets mer generella undervisning, är också den privata undervisningens kanske främsta styrka. Ett antal olika funktioner kan identifieras. För det första var privatundervisningen tillgänglig för de som inte omfattades av utbildningssystemet. Det uppenbara exemplet på detta är naturligtvis flickorna för vilka privat undervisning i olika former var den enda möjliga undervisningen. En annan roll hade privatundervisning för de som önskade en anpassad undervisning, ibland som komplement till skolväsendets. Ett sådant komplement är den språk- och handelsutbildning som utgjorde ett betydande inslag på språkundervisningens marknad. För dessa elever var språkkunskapernas värde beroende av deras praktiska användbarhet inom handeln. En ytterligare funktion hos språkmästarnas undervisning var att erbjuda kompetenser som inte var tillgängliga genom självstudier eller bestods i skolorna. Framförallt rör det sig om den muntliga språkfärdigheten, det eftersträvade och värdefulla "near-native" språkbruket.

Förhållandet till det institutionaliserade utbildningssystemet kan möjligen även bidra med en förklaring till trendbrottet i privatundervisningen vid 1800-talets mitt. Att döma av det drastiskt minskade antalet språklärare under främst 1850-talet bör den privata undervisningens volym ha krympt. En hypotes vore att det sammanhänger med en period av intensiv reformering av utbildningssystemet, inte minst vad gäller språkundervisningen. Möjligen inträder här en period då institutionellt (språkligt) kapital blir viktigare och allt mer av språkkunskaper förvärvas genom utbildningssystemet. En sådan hypotes skulle även förklara varför samma trend inte syns bland de kvinnliga lärarna, vars kvinnliga elever inte berördes av det offentliga utbildningsväsendet.

Det finns stora skillnader mellan 1800-talets situation och dagens språkundervisning. I dagens globaliserade värld tränger sig språken på och främmande språk blir en angelägenhet för alla – som intresse, behov eller tvång. 1800-talets språkundervisning berörde endast en begränsad grupp i samhället. Trots detta finns likheter mellan då och nu. Liksom nu tillgodosåg den privata undervisningen språkstudier med skiftande motiv, från näringslivets specialistkompetens till språkkunskaper som livsstil. Genom sin förmåga att komplettera utbildningssystemet har den privata undervisningen aldrig utkonkurrerats av institutionerna. På dagens marknader står privat utbildning tvärtom kanske starkare än någonsin, mer organiserad, omfattande och vinstgivande än språkmästarna hade kunnat föreställa sig.

Peter Bernhardsson, doktorand i utbildningssociologi, Uppsala universitet. Verksam inom forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC).

Referenser

- Bratt, Ingar. *Engelskundervisningens framväxt i Sverige: tiden före 1850*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria, 1977.
- Bratt, Ingar. *Engelskundervisningens villkor i Sverige 1850-1905*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria, 1984.
- Broadly, Donald. "Skolmästar-konst och vetenskap". *Artes* 25.1 (1999): 80-85.
- Grip, Ragnar. *Konstförfattare och bokbindare i Stockholm 1850-1914. Studier av härkomst och social rörlighet hos arbetare inom boktrycker- och bokbindaryrkena: en kollektivbiografi*. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna Förlaget, 1981.
- Hammar, Elisabet. *Franskundervisningen i Sverige fram till 1807: undervisningssituationer och lärare*. Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria, 1981.
- Henriksson, Sven O. *Tyskundervisningen i Sverige. Historisk studie med särskild hänsyn till metodiska synpunkter på undervisningen i främmande språk*. Stockholm: Stockholms universitet, 1960.
- Kulturdepartementet. *Tid för kultur. Prop. 2009/10:3*. Stockholm: Regeringen, 2009.
- von Platen, Magnus. "Informatorn". I Elisabet Hammar et al. (red.). *Utbildningshistoria 1994*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria, 1994.
- Schröder, Konrad. *Linguarum Recentium Annales: Der Unterricht in den moderner europäischen Sprachen im deutschsprachigen Raum*. Augsburg: Augsburgischer I- & I-Schriften, 1980-85.
- Schröder, Konrad. *Biographisches und bibliographisches Lexikon der Fremdsprachenlehrer des deutschsprachigen Raumes: Spätmittelalter bis 1800*. Augsburg: Augsburgischer I- & I-Schriften, 1987-99.
- Snickars, Pelle. "Digital gruvsdrift i skannade arkiv kan ge guldfynd". *Svenska Dagbladet*. 18 mars 2010. <http://www.svd.se/kulturojje/understreckt/digital-gruvsdrift-i-skannade-arkiv-kan-ge-guldfynd-4439879.svd>
- Stockholms stadsarkiv. "Om mantalsuppgifter och mantalslängder". Läst 20 januari 2011. <http://www.ssa.stockholm.se/sv/Anvand-arkiven/Sokvagar/Registret-till-mantalsboker/Om-mantals-skrivningen/>

